

művészetbe. De jelzi a kötet szerzőjének szemléleti alapállását is. Ennek egyik fontos momentuma, hogy a humor: erőforrás. A bölcs humor leginkább.

A legnagyobb teoretikusi kihívást az avantgárd eszmeiségű művészeknek és elméleti embereknek egyaránt a nyolcvanas évek posztmodern fordulata jelentette és jelenti mind a mai napig. Ez ugyanis ellentmond annak a puritanizmusnak, amelyet az avantgárd képviselt, s immár nem hatalmukat védő pártbürokratákkal kell vitatkozni azon, hogy mi a művészet, hanem művészekkel, akik New Yorktól Tokióig más alapokról szemlélik az élet és a művészet kapcsolatát. *Medúza és Piroschka* (1985) című írásában Beke önkritikát gyakorolva úgy véli, az avantgárd elmulasztotta felismerni a hetvenes évek végi új lehetőségeket (gépiesség, raszter, lüktetés, motorikus ember stb.), ezért következhetett be a transzavantgárd fordulat, a „megfordított előjel” szerinti gondolkodás.

A magyar kritikus szerepe (1990) szubjektív helyzetkép az éppen belpolitikai fordulatát élő országról, ahogyan azt egy vezető művészettörténész megéli. Bár kissé pesszimiztikussá áll össze a kép, mégis tudhatjuk, hogy egy közbenső írásban felvázolt intermedialis törekvés (*Művészet/tanulás/utópia*, 1982.), s épp a fordulat következtében lassan testet ölthet a Magyar Képzőművészeti Főiskola oktatási keretében. Ezt a két írást különösen a rajzpedagógusoknak tudom ajánlani.

Végül még annyit, hogy a tisztelt olvasó sose felejtse el: az irónia a humor egyik magas szintű intelligenciát feltételező fajtája. Nem megsértődni, hanem újragondolni kell, ha egy evidencia egyszer csak megfordul és másképpen kezd viselkedni, mint amire számítottunk. *Horányi Özséb A reprezentációról* szóló művéhez is fűzött megjegyzéseket Beke László (1982). Ebből az írásából nézzük meg, hogyan idézi a szürrealista festő, Magritte gondolatát: a művész képét „interpretálni akarni nem más, mint félreismerni egy inspirált képmást és egy önkényes interpretációval helyettesíteni, mely viszont tárgyává válhat fölösleges interpretációk végtelen sorának.” – „Szóval, így állunk” – fűzi hozzá Beke.

Igen, így – teszek pontot írásom végére, amellyel máris többek kedvét és idejét elvettem attól, hogy Bekét olvassanak.

Beke László: *Művészet/elmélet*, Balassi Kiadó, BAE Tartóshullám, Intermedia, Budapest, 1994.

Javaslom még kötelező olvasmányként hozzávenni: *Beke László: Műalkotások elemzése*, Tankönyv a gimnáziumok I-III. osztálya számára, Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.)

CHIKÁN BÁLINT

A bor sugárzása

Hamvas Béláról – külföldieknek

Ezt a könyvet olyan ember írta, aki szerette a bort, mert szerette az isteneket és a költészetet. Vagyis szerette az életet. Nem *menekült* a borba, mint azok, akik azért isznak, hogy nemet mondjanak az életre. És nem is tartotta pótszernek; nem azért ivott, hogy – *Csehovot* idézve – világnak látsszék a világ. Számára a bor szenvedélyes és mély Igent jelentett. Egész élete is annak az Igennek a megtestesülése volt, amely miatt inkább nevezhetjük őt az ősi bölcsek rokonának (a bor filozófusának), mint a botrányokkal teli huszadik század belső kétségektől gyötört, meghasonlott polgárának.

Minden gondolkozást az érzékekkel kell kezdeni, idézi a magyar *Hamvas Béla* a német filozófust, *Franz von Baadert*. De közben nemcsak a borról ír, az érzéki, szent italról, amely meg tudja részegíteni az embert, hanem ennek a „hieratikus maszknak” a filozófiájáról is. Vagyis az érzéket az érzékfölöttivel kísérel meg összhangba hozni, az arcot az álarccal, a személyest a személyen túlival. Nem azért, hogy a bor érzékiségét megszü-

* Előszó *Hamvas Béla A bor filozófiája* című művének német kiadásához.

tesse: akit csak az eszmék érdekelnek, azok nem írnak a borról. De nem is ellenkező célból, vagyis hogy az ézékfölöttiből gúnyt űzzön: akit csak a bor érdekel, az szintén nem ír könyvet a borról. Nem, itt valódi összhang a cél, ahol sem eszmékre nem gondol az ember, sem pedig az ájult részegség nem jut eszébe. S mi lenne ennek az összhangnak a végeredménye? Valami olyasmi, ami egyaránt megőrzi mind a bornak, mind pedig a filozófiának a legüdvösebb hatását. Ez az, amit a régiek *szent* részegségnek neveztek. És ami *Kantont* éppúgy nem fenyegette, mint *Szilenoszt*, a szatírt. Ez a részegség ugyanis *Platón* szerint az istenire való visszaemlékezésnek és a költészetnek az előfeltétele. Mi sem magától értetődőbb, mint az, hogy ez az állapot egyszersmind a *beavatottság* jele is.

Az érzékekkel kell hát kezdeni, s végül az istenibe kell hazatalálni.

Azokban a hetekben, amikor Hamvas Béla A bor filozófiáját papírra vetette, feltehetően alig ivott bort. Ha pedig mégis, akkor alighanem a legrosszabb fajtából. És válogatott ételekkel sem kényeztethette magát; jó, ha megvolt a mindennapi betevő falatja. Nem azért, mert aszkétaságot fogadott, hanem mert nem sokkal korábban ért véget a második világháború. 1945 nyarát Hamvas egy kis faluban töltötte a Balaton partján, s később, 1947-ben, a még mindig tartó éhínség közepette – vigasztalásul is – emlékezett a jobb napokra s a Balaton partján szerzett gasztronómiai ismereteire. Közben pedig – mint életében oly sokszor – ezúttal is gondolatokkal lakott jól. Ebben jócskán volt gyakorlata. Hiszen egész élete is egyetlen hatalmas gondolatörvény volt. Az olvasó, a hatalmas életművet látva nem is érti, hogy a kéz és a toll miként tudta ilyen iramban követni a gondolatokat. Mintha sok-sok embernek az ereje lakozott volna Hamvasban. Vagy inkább: mintha egy egész hagyomány elevenedett volna meg a személyében.

Ki volt Hamvas Béla?

Néhány évvel ezelőtt még hazájában, Magyarországon is csak viszonylag szűk körben ismerték a nevét. Ennek igen prózai oka volt: a háborút követően, 1947-től műveit betiltották, s ezért kizárólag asztalfiókjának s szűk baráti körének írt. Az inkognitó – de nem a társtalanság! – volt számára a valódi otthon. S ez haláláig tartott; elhallgattatásából ugyanis soha nem igyekezett politikai tőkét kovácsolni, még a hatvanas évek megenyhült légkörében sem. A politika maga is a romlottság egyik tünete, vallotta, s ezért nem érvelt, nem polemizált, nem vonult illegalitásba, hanem hihetetlen derűvel írta tovább könyveit, a publikálás legkisebb reménye nélkül. A magyar írók többségével ellentétben az ő helyzete 1956 után sem változott meg. A politika alighanem csak azoknak tud megbocsátani, akikkel van közös nyelve, még ha ellenfelei adott esetben gyökeresen mást mondanak is ezen a nyelven. Hamvas azonban egyszerűen nem vett tudomást erről a nyelvről. Ezért kényszerült rá, hogy a huszadik századi magyar gondolkodás legremekebb alkotásait a lehető legembertelenebb körülmények között vesse papírra. S ezért maradhatott mindig derűs is: minden bizonnyal úgy érezte, neki van igaza. A szellem *centrumában* volt otthon; de filozófiájában mindig is amellet tett hitet, hogy ez a centrum a mindenkori politikai-társadalmi viszonyok *perifériáján található meg*.

Hamvas Béla 1897. március 23-án született a mai Szlovákiában található Eperjesen, egy evangélikus lelkész fiaként. 1914-ig családjával az akkor még magyar Pozsonyban lakott, majd kadétiskolai képzésben részesült, s az orosz frontra került. Sebesülését követően leszerelték, majd a háborút követően a szlovák hatóságok családjával együtt kitelepítették, mivel apja nem volt hajlandó letenni a hűségesküt. A család Budapestre költözött, ahol Hamvas az egyetem német-magyar szakára iratkozott be. 1923-ban, tanulmányai befejeztével újságíró lett az egyik legnagyobb budapesti lapnál, majd 1927-ben a Fővárosi Könyvtárban lett könyvtáros, ahol egészen 1948-ig volt alkalmazásban. 1935-ben az akkor még Magyarországon élő *Kerényi Károllyal* együtt egy szellemi társaságot alapított, a Sziget-kört, amelynek számos író, költő és filozófus tagja volt. E baráti kör célja az európai tradíció, elsősorban a görög szellem ébrentartása volt az egyre jobboldalibb, fokozatosan fasizálódó Magyarországon. Sziget címen három alkalommal jelentettek meg egy antológiát, amelynek szellemisége éppúgy emlékeztetett a svájci Eranos Évkönyvékére, mint később *Ernst Jünger* Antaios című vállalkozására.

1940-től kezdve többször is behívták katonának; előbb az orosz frontra került, majd 1944 tavaszán csapatával Németországba vezényelték, ahonnan hazaszökött, s ettől

kezdve otthon bújkált katonaszökevényként. 1945 januárjában lakása bombatalálatot kapott, s hatalmas könyvtára, óriási kéziratos munkássága megsemmisült. A háború befejeztekor újabb munkákba kezdett, könyvsorozatot tervezett, amelyhez a Moszkvából hazatérő *Lukács Györgyöt* is felkérte közreműködőnek – eredménytelenül. Lukács helyette – 1948-ban – élesen megtámadta a Forradalom a művészetben – Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon című frissen megjelent könyvet, amelyet Hamvas feleségével, *Kemény Katalinnal* közösen írt. A kritika eredményeként Hamvast elbocsátották könyvtárosi állásából. 1948 és 1951 között egy Budapest melletti kisvárosban, Szentendrén kertet művelt, majd 1951 júliusától raktáros lett egy vállalatnál, Budapeستől 100 kilométerre nyugatra. Később, 1954-től 1962-ig Kelet-Magyarországon dolgozott segédmunkásként. Az, ahogyan hétvégeken hazautazott Budapestre, hogy hátizsákját újabb könyvekkel pakolja tele, vagy ahogyan esszéit, regényeit és filozófiai műveit a fizikai munkától ellopott órákban, fiókokba dugott füzetekbe körmölte, vagy ahogyan a sárban, a piszokban és a folytonos zajban Upanishadokat, Zent, Szufit, tibeti misztériumokat vagy Hénokh apokalipsziséét fordította rendíthetetlen nyugalomban – mindez a kor szegényére vall s ugyanakkor Hamvas szellemi nagyságát bizonyítja, aki sem nem roppant meg, sem nem kötött kompromisszumot, sem nem vált életgyűlölő, meghasonlott mizantróppá. 1964-ben végleg nyugdíjazták, de továbbra sem publikálhatott. 1968. november 7-én halt meg, azon a napon, amelyen egész Magyarországnak ünnepelnie kellett az orosz megszállók nemzeti ünnepét – noha inkább gyászolni illett volna azt, aki egész életét annak szentelte, hogy a legősibb hagyomány ébrentartása révén próbáljon gyógyírt találni a huszadik század mindmegannyi szellemi nyavalyájára. Haláláról csak kevesen szereztek tudomást. Kéziratban maradt művei – sok-sok ezer oldalnyi regény, esszé, kommentár, tanulmány, könyv – másolatokban vándoroltak kézzől kézre. A hetvenes évekre egyre többen ismerték meg a nevét, olyanok is, akik soha nem olvastak tőle egy sort sem. A nyolcvanas években itt-ott megjelent egy-egy írása; 1985-ben kiadták (cenzúrázva) több mint ezer oldalas regényét, a *Karnevált*, a huszadik századi sorslehetőségeknek ezt a hatalmas panoptikumát és katalógusát; később megjelent néhány esszékötete is. S az addigi politikai rendszer szétesését követően a kilencvenes években megkezdődött az egyelőre még beláthatatlanul hatalmas életmű teljes kiadása is, amely jelenleg a hatodik kötetnél tart.

Egyedülálló következetességgel tárta fel Hamvas már pályája legelején az egzisztenciális krízisben lévő ember helyzetét. A húszas és harmincas években írt esszéiben a huszadik század zsákutcába került kultúrájáról gondolkodva rétegről rétegre bontotta le az európai civilizáció hagyományát, s – minden ideológiai előítélet nélkül! – gondosan fontolóra vett minden olyan korábbi szellemi produkciót, amit ez a civilizáció fel tudott mutatni. Azzal párhuzamosan, ahogyan látóköre az időben visszafelé haladva kitágult, egyre érzékenyebbé vált az európai kultúra előfeltételei iránt. *Heidegger* és *Jaspers*, vagy az orosz emigráció (*Sesztov* és *Bergyajev*) kortársaként (és avatott ismerőjeként) ő is arra keresett választ, hogy léteznek-e olyan szellemi gyökerek és források, amelyek mára ugyan láthatatlanná és érzékelhetetlenné váltak, de amelyek a mélyben még léteznek és nem apadtak el. Ő is arra az álláspontra jutott, hogy talán éppen abból meríthet erőt az európai civilizáció, amit kétezer év alatt oly sikeresen megtagadott és elfojtott: az ősi hagyományból. Az egzisztencialista bölcselek mellett másfajta szellemi rokonokra is szert tett: olyanokra, akik, mint *Julius Evola* vagy *René Guenon*, a tradíció filozófusainak számítottak. S nem szabad megfeledkeznünk azokról sem, akik Hamvas valódi tanítómestereinek bizonyultak, s akikről ő magam mindig is úgy vélekedett, hogy kívül rekedtek az uralkodó európai kultúrán: *Eckhart mesterről*, *Hamannról*, *Saini-Martin-ről*, *Baaderről*, s természetesen mindenekelőtt *Jakob Böhméről*. Hamvas nyelve, gondolkodásmódja ízig-vérig huszadik századi; de a hagyomány, amely élteti őt, időtlennek nevezhető. Vagy inkább: fölötte áll az időnek.

A krízis görögül döntést, választást, szétválást, végezetül pedig vizályt jelent. Miként azonban a szétválás feltételez egy eredendő egységet, úgy a krízis érzése sem választható el a belőle való kilábolás vágyától. A minden dolog együttérzésén nyugvó hagyománynak, illetve (kedvenc kifejezését idézve) az „eredendő emberi alapállásnak”, a *status absolutusnak* a keresése jelentette Hamvas számára a legfontosabb életprogramot.

Ezen a téren nyújtotta a legtöbbet kortársainak és utódainak. Az archaikus hagyomány feltárása során mérhetetlenül sok ismeretet emelt át a múltból a jelenbe, próbált megosztani kortársaival, akik számára mindez jószerivel ismeretlen volt (egyebek között ősi szent könyvek magyarra fordítása révén, a Tibeti halottas könyvtől Hénokh apokalipsziséig bezáróan). Az „alapállás” keresésével pedig olyan horizontot nyitott meg, amelynek gyújtópontjába állítva olvasóit joggal remélhette, hogy azok megtalálják a válságon túli (és előtti) egységet.

A korai esszéket követte a *Scientia sacra* című hatalmas vállalkozása, amelyet 1943-44-ben kezdett el, s egészen a hatvanas évekig dolgozott rajta. Ezzel a művével nem egyszerűen a szent tudományok katalogizálása és leltározása volt a célja. Sokkal inkább arra törekedett, hogy azt mutassa be, ami a múltból ma is eleven, és ami alkalmas arra, hogy megtermékenyítően hasson egy olyan korra, amely „az idők másik felén” helyezkedik el. A történelem ugyanis nem mindig „történik”; vannak korok, amelyek örökkévalónak számítanak, s vannak olyanok, amelyek mozognak, múlékonyak. A hagyomány korszaka „időtlen” volt; a kereszténységgel viszont kultúránk az időbe lépett be. Hamvas számára ez jelentette a legnagyobb kihívást: megkísérelni a lehetetlent, s megtalálni a hagyomány és az úgynevezett történelem közötti átjárást. „Keletkezése óta a hagyomány korszaka lezárult – írja *Tabula smaragdina* című könyvében, *Hermész Triszmegisztosz* tizenhárom mondatának hermetikus kommentárjában (1947-1950) –, az emberiség a történet korszakába lépett, és minden jel arra vall, hogy a történeti korszak is vége felé tart.”

S mi lesz, ha e korszak is véget ér? Hamvas szerint a jelenlegi „apokaliptikus korszakot” a „megváltás” örökkévalósága váltja majd fel. Talán felesleges is mondani, hogy ennek a gondolatnak semmi köze a hagyományos értelemben vett keresztény egyház felfogásához. Nem intézmények teremtik meg ezt az eljövendő kort, hanem az minden ember személyes vállalkozásaként születik meg. „Visszafelé haladtam a múlt század közepétől a francia forradalomig, a felvilágosodásig, a racionalizmusig, a humanizmusig, a közép-koron át a görögökig, a héberekig, az egyiptomiakig, a primitívekig. A válságot mindenütt megtaláltam, de minden válság mélyebbre mutatott. A sötét pont még előbb van, még előbb. A jellegzetes európai hibát követtem el, a sötét pontot magamon kívül kerestem, holott bennem volt.” Hamvas harmadik korszaka ennek a *belső, személyes* keresésnek a jegyében telt. A *Mágia sutra* című lelkigyakorlatos könyv (1950), amelyhez csak *Loyolai Ignác* Lelkigyakorlatos könyve hasonlítható, éppúgy ezt bizonyítja, mint regényei, amelyek mind a személy és a sors egységéről szólnak, vagy *Patmosz* című hatalmas, háromrészes esszékötete, amelyen hét évig dolgozott (1959-66.) E művének címe a *Patmoszra* száműzött János evangelistát idézi: a magányt, amelyben az ember mégis helyt tud állni.

Ennek a *belső keresésnek* – és tegyük hozzá: *belső békének* – a dokumentuma *A bor filozófiája* is, amely 1947 nyarán keletkezett. Semmi nyoma benne az egyre sötétebb és elkomorodóbb légkörnek, amely Hamvast ekkor körülvette. Mintha egy szigeten írta volna: saját *belső Patmoszán*, amelyet mindigis magáénak tudott, de amelyhez ettől kezdve talán még jobban ragaszkodott. E szatirikus esszé minden gasztronómiai kifinomultságával együtt tekintsük egyfajta lélekkalauznak. Lássuk meg sorai között az embert, akit egy fájdalmas élet tanított meg arra, hogy a valódi bölcsesség nem felhalmozott tudást jelent, hanem ez a léleknek sajátos állapota, amelyben a mámor, a derű, a látomás, a csoda, a lelkesültség igazgat mindent. Tanuljuk meg belőle, hogy a bölcs emberek mindenekelőtt *idillikus* emberek, akik – Hamvast idézve – „tudnak nyugodtan ülni, bor vagy tea mellett, nem sietnek, a fűbe hevernek és semmit sem akarnak”.

E könyvét befejezve látott hozzá a *Tabula Smaragdina* megírásához. Annak bevezetésében olvashatjuk a következő szavakat: „A *Tabula Smaragdina* azt mondja, hogy ugyanazt a sugárzó, életfakasztó meleg világosságot, amellyel a Nap a természetet elárasztja, az ember önmagában megvalósíthatja és azt a sugárzást életének tartalmává teheti.” A borok közül, amelyekről Hamvas *A bor filozófiájában* ír, nem is egy örökre eltűnt; Magyarország bortermő vidékein hiába is keresnénk a nyomukat. De vannak újabb borok. És egyáltalán: bor mindig van. Az ember pedig, amíg bora van, nem lehet megakadályozni abban, hogy a sugárzást ne tegye élete tartalmává.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ